

TURK BANKA SİSTEMİNDE MÜESSESE VE İŞTİRAKLER:

Etibank'ın Müessese ve İştirakleri* Hakkında İnceleme

Prof. Dr. Haydar KAZGAN

1 — Müessese ve iştiraklerin özelliği¹

Etibank memleketimizde maden ve elektrik enerjisi üretimini sağlamak ve bir anlamda da piyasa şartlarına müdahale suretile madencilik ve elektrik enerjisi piyasasına devlet müdahalesinin aracı durumunda bulunan bir bankadır. Bankanın halen sahip olduğu elektrik ve maden işletmeleri hakkında kesin bilgiler ve yorumlara geçmeden önce bunların özellikleri üzerinde durmak istiyoruz.

a) *Elektrik İşletmeleri :*

Etibank elektrik işletmeleri santraller şeklinde teşkilâtlanmış ve «Etibank Elektrik İşletmeleri Müessesesi» namı ile merkezî bir

---

*) Bu inceleme Türk banka sisteminde müessese ve iştirakçilik bakımından en önemli gördüğümüz sekiz bankayı kapsayacaktır. Birinci inceleme Etibank'a aittir.

1) Etibank'ın müessese ve iştirakleri hakkındaki incelememizi bu bankaya ait yıllık raporlardan elde ettiğimiz bilgi ve verilerden istifade etmek suretile başarmağa çalıştık. 1966 ve 1967 yılları faaliyet raporlarını bize talebimiz üzerine gönderen Etibank yöneticilerine teşekkür etmeği burada vazife biliriz. Ancak, gerek raporların tanzimi ve gerek ihtiva ettikleri konular böyle bir incelemeyi kaleme alacak olanları yorucu ve hattâ üzücü bir nitelik taşımaktadır. Bu incelememizi okumak fırsatını bulacak olan Etibank yöneticileri böyle bir yorumun ne kadar haklı olduğunu göreceklerdir.

yönetim ve organizasyon kurumuna bağlanmıştır. Bu santrallerin yanında D.S.İ. santralleri başta olmak üzere diğer özel teşebbüsel ve kamu idarelerine ait elektrik santralleri de bulunmaktadır. 1966 rakamlarına göre Etibank santralleri toplam enerji üretiminin % 56,4 ünü sağlamıştır. Gerçekte Etibank Elektrik İşletmeleri Müessesesi tevzi şebekesine de sahiptir. Bu itibarla bu müessesenin kısımlarını santraller ve şebekeler olmak üzere şu şekilde sıralayabiliriz :

TABLO : 1

1966 yılı üretimi
(GVh olarak)

Termik Santraller :

Çatalağazi	761
Tunçbilek	732
Soma	253
Yekûn	1746

Hidrolik Santraller :

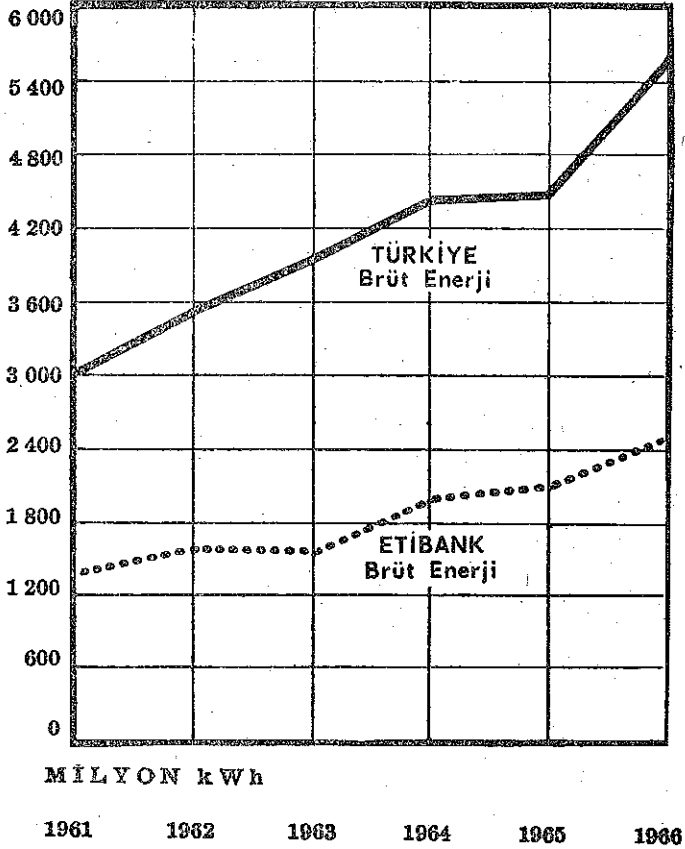
Sarıyar	594
Hazar	95
Ambarlı	.....
Yekûn	689

Genel Üretim Yekûnu 2435

Şebekeler :

Kuzeybatı Şebekesi
Batı Şebekesi
Güneydoğu Şebekesi

1961-66 yılları arasında Etibank Elektrik işletmelerinin Türkiye toplam elektrik üretimi içindeki payı aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Grafik : I

b) Maden İşletmeleri :

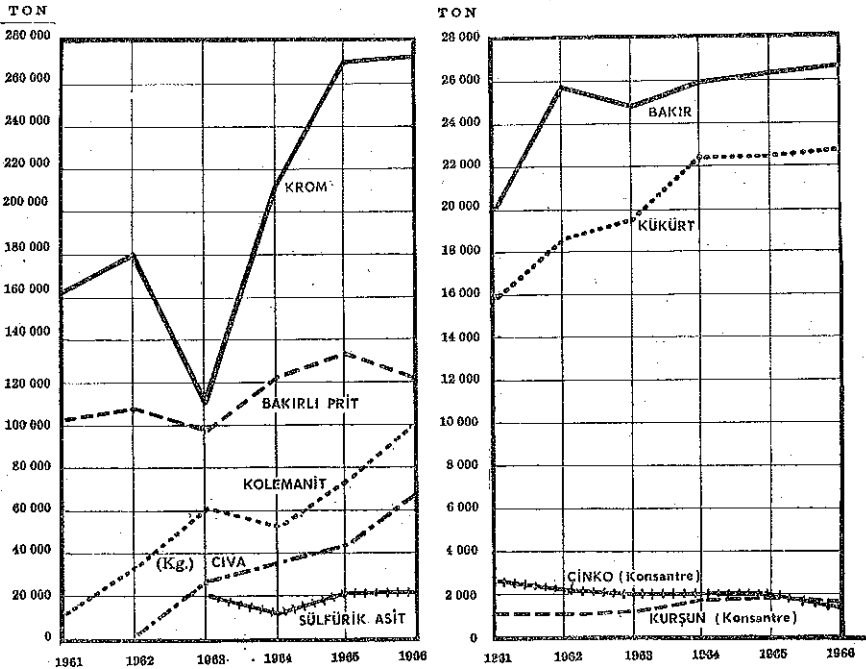
Etibank'ın sahibi bulunduğu maden işletmeleri ve bunların 1966 yılı üretimini gösterir rakamlar aşağıda çıkarılmıştır :

TABLO : 2

İşletmeler	1966 Yılı Üretimi
Ergani Bakır İşletmesi	388.270 ton bakır cevheri
Murgul Bakır İşletmesi	532.331 » » »
Şark Kromları İşletmesi	166.062 » krom »
Küre Bakırlı Pirit İşl.	120.622 » bakırlı pirit
Keçiborlu Kükürtleri İşl.	50.948 » kükürt cevheri
Üçköprü Maden İşl.	105.203 » krom cevheri
Emet Kolemanit İşl.	111.500 » tüvenen cevher
Keban Simli Kurşun İşl.	23.500 » » kurşun cevheri
Halıköy Cıva Madeni İşl.	30.648 » » cıva »

Adı geçen işletmelerin 1961-66 yılları arasında yukarıda belirtilen cevher üretiminde kaydettiği gelişmeler aşağıdaki grafiklerde gösterilmiştir. Bu grafiklerin tetkikinde görüldüğü gibi, en büyük gelişme kromda olmuştur. Bunu bakır ve kükürt takip etmektedir. Ancak bu gelişmelerin ve statik şartların nelerden ileri geldiğini söylemek henüz erken olduğundan, burada zikretmekle yetineceğiz.

ÜRETİM

Grafik : II

Etibankın adı geçen işletmelerinin elde edilen cevherlerden ne kadar maden istihsal ettiği ise aşağıdaki tabloda üç yıllık rakamlar olarak gösterilmiştir :

TABLO : 3

1964-66 yıllarına ait Etibank işletmeleri maden üretim durumu (1.000 ton olarak)

<i>Maden Cinsleri</i>	<i>1964</i>	<i>1965</i>	<i>1966</i>
Bakır (rafine)	6.762,6	6.144,0	6.266,4
Kurşun (rafine)	3.056,5	3.144,4	3.218,2
Çinko (külçe)	3.855,4	4.017,9	4.187,2
Krom (cevher)	4.000,0	4.800,0	
Bor (minerali)	1.300,0	960,0	
Pirit	20.000,0	21.500,0	20.000,0
Kükürt (rafine)	25.347,0	26.871,7	24.520,0

Etibank bakır, kükürt ve pirit üretiminde tekeli durumdadır. Buna mukabil diğer madenler özel sektör tarafından da işletilmektedir. Aşağıdaki tabloda bu madenlerin üretilmesinde özel sektörün ve Etibank'ın paylarını mukayeseli bir şekilde takip edebiliriz :

Tabloda görüldüğü gibi Etibank çeşitli madenlerde özel sektör ile piyasayı paylaşmıştır. Ancak özel sektör firmalarının her maden türünde çok sayıda olması ve Etibank'a nazaran daha küçük işletmeler şeklinde organize edilmiş bulunmaları dolayısıyla Etibank'ın bu madenler piyasasında da hakim durumunu kabul etmek gerekir. Şöyle ki, adı geçen işletmeler maliyet ve fiyatlarını Etibank işletmelerine göre ayarlamak zorunluğunda bulunmaktadır.

Etibank'ın çeşitli maden işletmelerinin üretiminin ihraç edildiğini ve Türkiye'nin önemli döviz kaynaklarının bu ihracat olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda bu bankanın çeşitli işletmelerinin sosyal verimliliğinden bahsederken yeterli bilgi vereceğimizden, burada yalnız işaret etmekle yetineceğiz.

TABLO : 4

1964-66 yıllarına ait Etibank ve özel sektör maden
üretimi mukayesesi (ton olarak)

Maden cinsleri	1964		1965		1966	
	Özel sektör	Etibank	Özel sektör	Etibank	Özel sektör	Etibank
Krom (Ros - Kons)	223.673 % 51	215.519 % 49	291.628 % 52	270.333 % 48	418.895 % 60	271.295 % 40
Kolemanit (Tuv)	91.431 % 64	51.093 % 36	114.900 % 61	72.491 % 39	138.938 % 58	99.180 % 42
Kurşun (Kons)	1.728 % 52	1.628 % 48	1.465 % 46	1.682 % 54	—	—
Çinko (Kons)	3.828 % 67	1.858 % 33	4.506 % 72	1.758 % 28	—	—
Çıva (Saf Kg.)	55.178 % 61	34.806 % 39	52.169 % 54	43.263 % 46	40.767 % 38	67.000 % 62

c) *İştirâkler* :

Etibankın iştirâkleri aşağıda görüldüğü üzere malî, ticarî ve sınaî iştirâkler olarak ayrılmaktadır. 1966 yılı rakamlarına göre iştirâklere yatırılmış toplam sermaye 184 milyon T.L. yi bulmaktadır. Bankanın iştirâkleri ve bu iştirâklere yatırdığı sermaye aşağıdaki gibidir :

TABLO : 5

1 — <i>Malî İştirâkler</i>	
Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi	T.L. 297.500
Türkiye Halk Bankası A. Ş.	250.000
Denizcilik Bankası T. A. Ş.	300.000
Krom İşletmeleri A. Ş.	50.000
Türkiye Kredi Bankası	20.000
Bağcılar Bankası	20.000
	<hr/>
	T.L. 937.500
2 — <i>Ticarî İştirâkler</i>	
Deniz Nakliyatı T. A. Ş.	T.L. 250.000
Maden Hurdacılığı T. A. Ş.	1.000.000
Madenî İnşaat İşleri T. A. Ş.	1.299.000
Basın İlan Kurumu	50.000
Etiyapı Limited Şirketi	29.980.000
Sanayi Nakliyatı T. A. Ş.	250.000
	<hr/>
	T.L. 32.829.000
3 — <i>Sınaî İştirâkler</i>	
Azot Sanayii T. A. Ş.	T.L. 31.500.000
Türkiye Petrolleri A. O.	16.665.000
Kepez - Antalya Elektrik San. T. A. Ş.	25.663.250
Şahmaniz Linyit Kömür İş. A. Ş.	200.000
Elektrik Teçhizatı İmalâtı T. A. Ş.	1.128.000
Kömür İşletmeleri A. Ş.	1.000.000
Elektrometalurji Sanayii A. Ş.	18.500.000
Çanakkale Seramik Fabrikaları A. Ş.	3.000.000
Çukurova Elektrik A. O.	41.184.000
Türkkablo Sanayii A. Ş.	4.032.000
Çelik Halat ve Tel Sanayii A. Ş.	6.000.000
	<hr/>
	T.L. 149.972.250
	<hr/>
Genel Toplam	T.L. 183.733.750

Yukarıdaki tabloyu tetkik ettiğimizde bilhassa ticarî ve sınaî iştirâklerde, Etibank'ın bünyesine ve amaçlarına uygun iştirâkçiliğin kaydadeğer olduğunu hemen görmekteyiz. Etibank'ın kendi faaliyet sahasına giren işlerini yürütmek için, bir takım ticarî ve sınaî enfastrüktüre ihtiyacı olduğu bir gerçektir. İştirâkçilikle bu enfastrüktürü kurmak ideal olan şekildir. Fakat bu iştirâkçiliğin prog-

ramlı enfastrüktür ve ihtiyaçlarına uygun şekilde yaratıldığı ve yürütüldüğü iddia edilemez. Zira politik nedenlerin zaman zaman araya girmesi sebebiyle Etibank da iştirâkçiliğinde kendisi için enfastrüktür yaratmak yolundan başka yollara sapsmıştır. Bazı iştirâkler, meselâ Çanakkale Seramik, memleket ekonomisi açısından çok önemli bir yatırım olduğu halde, Etibank'ın gayelerine ancak ürettiği elektrik malzemesi bakımından uygunluk arzedecek bir işletmedir.

Bilhassa sınaî iştirâklerde, yatırılmış olan sermayenin gerçek kıymeti tabloda görüldüğü gibi 150 milyon T.L. olarak değil, fakat bu işletmelerin Aktif'lerinin revâlîe edilmiş kıymetine göre hesaplanacak bir iştirâk sermayesi toplamına eşit olmak gerekir. Zira bu iştirâkler para kıymetinin devamlı olarak düştüğü bir devrede ve bu arada bilhassa paramızın dış kıymetinin devalüasyonlarla devamlı olarak düşürüldüğü devrelerde yapılmıştır. Bu sebeple, meselâ dolar 2,90 T.L. eşit iken yapılmış iştirâklerin yatırım değerini —Etibank'ın sınaî iştirâkleri olan işletmelerin konuları bakımından dış finansman ihtiyacı oranının yüksek oluşu sebebiyle— aynı dolar'ın 9 T.L. olduğu zaman yapılmış iştirâklerin yatırım değeri ile tabloda olduğu gibi toplamak doğru değildir. Ayrıca, iştirâklerin sermaye değeri iştirâk kârlarının, yani rantabilitenin de bir fonksiyonu olmak gerekir. Anonim Şirket şeklinde teşkilâtlanmış iştirâklerde bunların hisse senetlerinin piyasada kota edilmesi ve muamele görmesi halinde hisse senetlerinin piyasa kıymeti dağıtılan temettüün kapitalize edilmiş kıymetine eşit olmak lâzımdır. Ayrıca dağıtılmayan kazançların hisse senetlerinin *defter kıymetini* nominal kıymetin üstüne çıkarması da mümkündür. Bu itibarla Etibank'ın sınaî iştirâklerinin bugün için toplam kıymeti ileride daha açık bir şekilde göreceğimiz gibi yukarıdaki rakamlardan farklı olabilecektir. Nitekim enfastrüktür niteliğinde olan iştirâklerin kıymeti bunların Etibank'ın esas görevlerine ve millî ekonomiye katgısı ile ölçülmesi lâzımdır. Bu konulara daha ilerde temas edeceğiz.

Etibank İşletmelerinde Finansman ve Rantabilite :

a) *Elektrik İşletmeleri :*

aa) F i n a n s m a n :

Elektrik işletmelerinin finansmanı olarak öz kaynakların toplam sabit kıymetlere ve borçların öz kaynaklara oranını alacağız. Bu maksatla ilk evvelâ aşağıdaki tabloyu meydana getireceğiz :

Tablodan anlaşılacağı üzere, Elektrik işletmelerinde yıllık öz kaynak artışı yerine bir azalma bahis konusudur. İşletmelerin büyük oranda kredilerle finanse edildiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim borçların öz kaynaklar 1966 yılındaki oranı % 234 iken 1967 de bu oran % 458 e çıkmıştır. Diğer taraftan yıllık sabit kıymetler artışı yani yatırımların da tamamen borçlarla finanse edildiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim sabit kıymetler öz kaynakların 1966 da %293 ünü teşkil ederken 1967 de % 560 oranına yükselmiştir.

Kârların finansmana katgisına gelince: Elektrik işletmeleri 1966 yılında 39,5 milyon T.L. kâr sağlamışlardır. Fakat % 35 Kurumlar vergisine çıktıktan sonra geriye kalan 25,7 milyon T.L. nin öz kaynak olarak işletmelerde kalmadığı anlaşılmaktadır.

Elektrik işletmeleri 1966 yılında 39.147.746 T.L. faiz ve komisyon ödemiştir. Aynı yıl borç yekûnuna bu faizleri oranladığımızda % 4,77 olan dış kaynakların ortalama maliyetini elde ederiz. Aynı maliyet 56.687.749 T.L. olan 1947 faiz ve komisyonları için % 4,53 tür. Bu iki oran göstermektedir ki, Etibank elektrik işletmeleri Türkiye'de piyasa şartlarının çok altında olan dış finansman maliyeti ile çalışmaktadır. Tabii bu da işletmelerin kârlılıklarını yükseltici bir tesir yaratmaktadır. Bunu da etraflıca rantabilite bahsinde göreceğiz.

aaa) Prodüktivite ve Rantabilite :

Etibank Elektrik işletmelerinin prodüktivite ve rantabilitesini çeşitli yönlerden eleştireceğiz. Ayrıca katma değer ve işgücü prodüktivitesi üzerinde durmak istiyoruz.

Adı geçen eleştiri yapabilmek için elde bulunan verileri aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi ortaya koymakla işe başlayacağız.

TABLO : 6

	1966		1967		Artış	1966 = 100-
	2/1	3/1	2/1	3/1		
1 -- Öz Kaynaklar	1000 T.L.	350.325 % 234	1000 T.L.	268.502 % 458	- 81.823	76
2 -- Borçlar	820.832		1.228.771		+ 407.939	150
3 -- Sabit Kıymetler	1.027.947		1.504.066		+ 476.119	150

TABLO : 7

1966 ve 1967 yılları Etibank Elektrik İşletmelerinde rantabilite ve
prodüktivite göstergeleri

	1966	1967	1966	1967	Fark	Oran
	(1000 T.L.)					
1 — Satış hasılatı	302.107	514.980				
2 — Satılan enerjinin maliyeti	207.140	295.985	% 69,0	% 57,5	— % 11,5	2/1
3 — Satış masrafları ve satış ver- gileri	9.348	10.290	% 3,11	% 2,00	— % 1,11	3/1
4 — Maliyet ve masraf toplamı	216.488	306.225	% 72,11	% 59,5	— % 12,6	4/1
5 — Net satış hasılatı	85.619	208.704	% 27,9	% 40,5	— % 12,6	5/1
6 — Verilen faizler	39.148	56.688				
7 — Alınan faizler	4.625	716				
8 — 6 - , Net dış finansman mali- yeti veya geliri	+ 34.523	+ 55.972				
9 — Muhtelif kâr veya zararlar	— 11.640	+ 47.097	% 13,1	% 39,0	+ % 25,9	10/1
10 — Net kâr	39.457	199.830	% 45,5	% 95,7	+ % 50,2	10/5
11 — Öz kaynaklar	350.325	268.502	% 11,3	% 74,3	+ % 63	10/11
12 — Borçlar	820.832	1.228.771	% 4,77	% 4,53	— % 0,24	6/12
13 — 11 + 12, Finansman kaynak- ları toplamı	1.171.157	1.497.273	% 6,71	% 17,10	+ % 10,39	6 + 10/13

Yukarıdaki tabloda (Tablo 7) yer alan ve 2 ve 4 numaralarla gösterilen maliyetlerle 1 numaradaki satış hasılatı oranlarını produktivite göstergesi olarak ele alacağız. Tablomuza göre Satılan Enerjinin Maliyeti / Satış hasılatı yüzdesi 1967 de 1966 ya nazaran % 11,5 oranında düşmüştür. Aynı düşüş satılan enerjinin toplam maliyeti - /satış hasılatı oranı olarak da % 12,6 dır. Bu iki orana göre adı geçen elektrik işletmelerinde bir evvelki yıla nazaran produktivitenin arttığı söylenebilir. Ancak kilovat saat maliyeti 1966 da 6,944 krş. olduğu halde 1967 de 8,1780 e çıktığına göre bu artışı kıymet produktivitesindeki artış olarak kabul etmek gerekir. Başka bir deyişle yukarıda bahsettiğimiz produktivite artışı reel produktivitede bir gerileme olduğu halde, kaydedilmiş bir artış olabilir. Bunun da sebebi yıllık ortalama olarak 1966 kilovat saat satış fiyatı 9,82 krş. olduğu halde bu rakam 1967 de 13,95 krş.'a çıkarılmış olmasıdır. Şöyle ki, produktivite artışı gerçek anlamda produktiviteden ziyade fiyatlardaki artış tesirile kıymet produktivitesinde meydana gelen bir artış olarak kabul edilmek gerekmektedir.

Tabii produktivite konusunda önemli olan kıymet değil reel produktivitedeki artışlardır. Eğer Elektrik işletmeleri 1967'de de 1966 fiyatlarını uygulasaydılar toplam hasılat 514.930.000 T.L. den 362.481.000 T.L. ye düşecekti. Buna göre 1967 de satılan enerjinin maliyeti / satış hasılatı oranı % 57,5 den % 67,7 çıkacak ve neticede bir sene evvelkine nazaran produktivite artışı sadece % 1,3 oranında olacaktır.

Sermayenin produktivitesine gelince, sermayenin produktivitesini katma değer / sermaye oranı olarak ele alacağız. Katma değer ise yıllık amortismanlar + kredi faizleri + net kâr + ücretler toplamına eşit olacaktır. Sermaye olarak da öz sermaye artı kredileri göstereceğiz. Yukarıdaki tablonun verileri bu produktivitenin hesabına kâfi gelmeyeceği için yeni bir tablonun tanzimi gerekmektedir.

Yukarıdaki tablodan sermayenin ve işgücünün produktivitesini çeşitli türleri ile ortaya çıkarmak mümkündür.

Sermayenin produktivitesinin göstergesi olarak ilk alacağımız oran toplam kullanılan sermaye kaynakları / katma değer yani 4/10 (sıra numarası) oranıdır. Buna göre 1966 da 1 liralık katma değer yaratmak için 6,53 3liralık sermaye gerektiği halde 1967 de 3,83 liralık sermaye kâfi gelmiştir. Bu demektir ki bir yılda sermayenin produktivitesi % 41 artmıştır. Ancak 1967 de uygulanan elektrik fi-

TABLO : 8

Etibank Elektrik İşletmelerinde Sermaye ve İşgücü Produktivitesini gösterir tablo

	1966	1967	1966	1967	Fark	Oran
	(1000 T.L.)					
1— Öz Kaynaklar	350.325	268.508				
2— Krediler	820.832	1.228.771				
3— Alacaklar	94.509	14.520				
4— Toplam kullanılan sermaye kaynakları	1.076.648	1.432.753	46.8.10	51.3.80	% 9,76	4/16
5— Yıllık Amortismanlar	52.900	76.698				
6— Net faiz yükü veya geliri	34.523	55.972				
7— Net kâr	39.457	193.830				
8— Maaşlar	8.513	12.730				
9— Ücretler	29.429	42.044				
10— Katma değer	164.822	307.474	1/6,53	1/3,83	+ % 41	4/10
11— Katma değer (Sabit fiyatlarla)	164.822	272.743	1/6,53	1/5,43	+ % 17,0	4/11
12— Satış Haslatı	302.107	514.930	71,7	94,5	+ % 31,8	11/16
			1/3,56	1/2,88	+ % 19,1	4/12
			131,4	178,2	+ % 35,6	12/16
13— Satış Haslatı (Sabit fiyatlarla)	302.107	362.481	1/3,56	1/4,08	— % 14,6	4/13
			131,4	125,5	— % 4,48	13/16
14— Memur sayısı	390	510	422,6	760,0	+ % 79,8	10/14
			422,6	534,8	+ % 26,5	11/14
15— İşçi sayısı	1.910	2.377	86,3	163,0	+ % 88,9	10/15
			86,3	114,5	+ % 32,7	11/15
16— İşçi ve memur toplamı	2.300	2.887	71,7	134,2	+ % 87,1	10/16
17— Gwh olarak elektrik üretimi	2.435	3.171	442,1	467,6	+ % 5,8	4/17
			1,06	1,10	+ % 37,7	17/16

yatları arttığı için reel prodüktivite artışının % 17,0 olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sermayenin prodüktivitesinin ikinci göstergesi yatırılmış toplam sermayenin satış hasılatına oranıdır (4/12). Bu orana göre 1966 da bir lira hasılat elde edebilmek için 3,56 lira sermayeye ihtiyaç varken 1967 de bu 2,88 liraya düşmekte ve dolayısıyla kıymet prodüktivitesi artmış görünmektedir. Ancak fiyat artışlarını ele aldığımızda (4/13) oranını ele almamız gerekmektedir. Buna göre 1967 de bir liralık satış için 2,88 lira değil 4,08 lira kıymetinde sermayeye ihtiyaç hasıl olacağı ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla reel anlamda % 14,6 bir gerileme olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Sermayenin prodüktivitesini yatırılan sermayeye oranla üretilen enerjiyi ele alırsak 1966 de bir GWH üretimi için 442.100 T.L. sermayeye ihtiyaç olduğu halde 1967 de 467.600 T.L. sermayeye ihtiyaç olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da sermaye prodüktivitesinin % 5,8 oranında düştüğünü göstermektedir. Daha çok sermayeli üretim tekniği yani sermaye yoğun üretim tekniğine geçtikçe sermayenin prodüktivitesinin azalmasını normal karşılamak lâzımdır. Ancak bu düşüşün işgücü prodüktivitesindeki artışla telâfisi lâzımdır. Bunu birazdan göreceğiz.

İşgücü prodüktivitesine gelince, ilk olarak işgücü prodüktivitesi göstergesi olarak işgücü başına katma değeri ele alacağız. Memur başına yıllık katma değer (10/14) 1967 de 422.600 T.L. iken 1966 da 760.000 T.L. ye yükselmiştir. Bir yıllık artış oranı % 79,8 dir. Aynı oran işçiler için % 88,9 dur. Toplam işgücü için ise % 87,1 dir. Bu tabii kıymet prodüktivitesi göstergesidir. Reel işgücü prodüktivitesindeki artışı tesbit etmek için fiyat artışlarının tesirini bertaraf etmek lâzımdır. Bunu yaptığımızda işçi ve memur toplamında fert başına katma değer 1967 de 71.700 T.L. den 94.500 T.L. ye yükselmekte ve böylece prodüktivite artışı aslında % 87,1 değil fakat % 31,8 olmaktadır (11/16).

İşgücü prodüktivitesinin diğer bir göstergesi olan işgücü başına hasılat ise (12/16) 1966 da 131.400 T.L. iken 1967 de 178.200 T.L. ye yükselmiştir. Yıllık artış oranı % 35,6 olmuştur. Değişmeyen fiyatlarla ise (13/16) % 4,48 oranında bir azalma görülmektedir. Fakat asıl prodüktivite göstergesi işçi başına katma değer olduğu için, değişmeyen fiyatlarla dahi işgücü prodüktivitesinin arttığını kabul etmek gerekmektedir.

İşgücü prodüktivitesinin katma değer işgücü oranından sonra en iyi göstergesi işçi başına üretilen enerji miktarıdır. Bunda da yıl-

lık artış (17/16) % 37,7 dir ki, işçi başına değişmeyen fiyatlarla hesapladığımız katma değer artışı olan % 31,8 en yakın bir oran sayılmak gerekir.

Netice itibarile denilebilir ki, Etibank'ın elektrik işletmelerinde 1967 de bir yıl evvelkine nazaran işgücü produktivitesindeki artış yüzdesi sermayenin produktivitesindeki artış yüzdesinin üstünde olmuştur. Nitekim işgücü başına sermaye artışı işgücü produktivitesinin artmasının bir sebebi olduğu düşünülürse, tablomuzda (4/16) oranı ile gösterilen yıllık işgücü başına sermaye artışı yüzdesi olan % 9,76 işgücü başına yıllık reel anlamda katma değer artışını gösteren (11/16) % 31,8 oranı arasında bir bağlantı kurmak gerekir. Şöyle ki, insan gücü başına 45.700 T.L. yatırım artışı ile işgücü başına 23.000 T.L. civarında bir katma değer artışı sağlamak mümkün olmuştur. Katma değeri cari fiyatla ele aldığımızda meydana gelen artış 23.000 T'L. den 62.500 T.L. olmaktadır.

Sırası gelmişken sermayenin ve işgücünün marjinal produktivitesini de ortaya çıkaralım. Sermayenin marjinal produktivitesini iki yıl arasındaki sermaye artışını iki yıl arasındaki katma değer artışına oranlamak suretile elde ederiz. Buna göre ele aldığımız 1966 ve 1967 yılı rakamlarile cari fiyatlarla sermayenin marjinal produktivitesi 1/1,82 dir. Değişmeyen fiyatlarla ise 1/3,76. Bu demektir ki, işletmeler ortalama olarak yılda sermayelerinde 3,76 T.L. bir artış sağladıklarında 1 T.L. lik munzam bir katma değer yaratacaklardır.

İşgücünün marjinal produktivitesi ise işgücü miktarındaki artışın katma değere yaptığı ilâvedir. Buna göre iki yıl arasında insan gücü artışı 587 ve cari fiyatlarla katma değer artışı 222,6 milyon T.L. dir. İşgücü başına katma değer artışı yani işgücünün marjinal produktivitesi ise 379.300 T.L. dir. Buna göre, bir kişiyi işe almakla toplam katma değerde 379.300 T.L. bir artış olmaktadır. Aynı değer sabit fiyatlarla 183.800 T.L. dir.

İşgücü produktivitesi ile ücretler arasındaki ilişkiye gelince, konuyu açık bir şekilde ele almak için aşağıdaki tabloyu tanzim edeceğiz :

TABLO : 9

	1966	1967	Artış
	T.L.		
1 — Memur başına katma değer	422.600	760.000	+ % 79,8
2 — İşçi başına katma değer	86.300	163.000	+ % 88,9
3 — Toplam işgücü başına katma değer	71.700	134.200	+ % 87,1
4 — Ortalama memur ücreti (aylık)	1.819	2.800	+ % 12,5
5 — Ortalama işçi ücreti (aylık)	1.284	1.474	+ % 14,8
6 — Ortalama işgücü maliyeti (aylık)	1.375	1.581	+ % 15,0
7 — Safi kâr	39.457	199.830	+ % 406,4
8 — Net faiz yükü	34.523	55.972	+ % 62,1
9 — Amortismanlar	52.900	76.698	+ % 45,0
10 — Sermaye maliyeti toplamı: 8+9+10	126.880	332.500	+ % 83,2

Yukarıdaki tablodan çıkan neticeye göre katma değer in sermaye maliyetini teşkil eden kâr, faiz ve amortismanlar olarak payındaki yıllık artış % 83,2 iken bu değer in içindeki ücretlerdeki artış % 15 olmuştur. Aslında elektrik endüstrisi gibi sermaye yoğun teknikle çalışan işletmeler için bu netice normaldir. Fakat biraz sonra rantabilite bölümünde görüleceği gibi, 1967 de kâr haddinin 1966 daki % 11,3 ten % 74,3 e çıkması yani % 557,5 artmasını fiyat artışlarına ve bir yıl evveline nazaran aşağı yukarı değişmeyen bir faiz haddi üzerinden 408.000.000 T.L. daha fazla krediye bağlamak lâzımdır. Bu konuyu biraz sonra daha etraflı bir şekilde ele alacağız.

Elektrik İşletmelerinin rantabilitesine gelince, konuya girmeden evvel aşağıdaki tabloyu tanzim etmeyi gerekli buluyoruz.

Tabloda görüldüğü üzere, elektrik işletmelerinin kâr haddi 1966 da % 11,3 iken 1967 de % 74,3 e çıkmıştır (7A/1). Bunun sebebini araştırarak olursak yıllık % 406,4 nisbetindeki artışın büyük ölçüde fiyat artışlarından ve yabancı kaynak kullanmadaki artıştan ileri geldiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bir taraftan net faiz yükü oranı 1967 de % 4,75 den % 4,61'e düşerken dış kaynaklar da aynı yılda bir evvelkine nazaran 488 milyon T.L. yani % 67,2 artmıştır. Diğer taraftan fiyatlar artmadığı takdirde 140.66 milyon T.L. olması gereken safi kâr 199,83 milyon T.L. ye yükselmiştir. Fiyat ve finansman tesirini bertaraf edersek gerçek kâr artışını elde edebiliriz. Bunun için gayrisafî kârdan yani toplam sermayenin ranta-

TABLO : 10

Etibank Elektrik İşletmelerinde Rentabilite göstergeleri

	1966		1967		Oran	
	1966	(1000 T.L.)	1967	Artış %	1966	1967
1— Öz Kaynaklar						
2— Krediler	350.325	268.508			% 4,75	% 4,61
3— Alacaklar	820.832	1.228.771			% 11,3	% 74,3
4— Dış kaynaklar	94.509	14.520			% 11,3	% 52,4
5— Toplam kullanılan ser- maye : 1 + 4	726.323	1.214.251		% 67,2	% 6,87	% 17,2
6— Net faiz yükü	1.076.648	1.482.753			% 13,0	% 38,8
7— Net kâr	34.523	55.972		% 62,1	% 4,75	% 4,61
8— G. safi kâr : 6 + 7	39.457	199.830		% 406,4	% 11,3	% 74,3
9— Satış hasılatı	39.457	140.660		% 256,5	% 11,3	% 52,4
10— Satış hasılatı (Sabit fiyatlarla)	302.107	255.802		% 245,8	% 6,87	% 17,2
	302.107	514.980		%	% 13,0	% 38,8
		362.481		%	% 13,0	% 38,0

bilitesinden hareket ederek 1967 yılı rakamını fiyat artışlarından bağımsız kılmamız kâfidir. 1967 de artan fiyatlarla gayrisafi kâr 255,802 milyon T.L. dir. Bu rakamı fiyat artışları nisbetinde düşürdüğümüzde 180,059 milyon T.L. elde ederiz. Bu rakamı toplam sermaye kaynaklarına oranladığımızda rantabilite % 17,2 den % 12,1'e düşer. 1966 ya nazaran 1967 de 488 milyon T.L. olan dış kaynakları % 12,1 den değerlendirip elde edeceğimiz rakamı aynı kaynakların maliyeti olan % 4,61 den değerlendirdiğimiz rakamdan çıkarırsak 36,5 milyon T.L. elde ederiz ki, bu da bir yıl evvelkine nazaran fazla dış kaynak kullanmanın 1967 kârına sağladığı ilâveyi yani net finansman kârını gösterir. Bu finansman kârını değişmeyen fiyatlarla hesap ettiğimiz ve 1967 de 140,66 milyon T.L. olan kârdan çıkarırsak finansman ve fiyat artışlarının tesirinden arınmış kâr olan 104,16 milyon T.L. elde ederiz. Bunu aynı yıla ait öz kaynaklara oranladığımızda elde edeceğimiz % 38,9 oranı bir yıl evvelki şartlara göre 1967 kârlılığını gösterecektir.

Bütün bunlarla beraber, değişmeyen fiyatlarla dahi aktiflerin rantabilitesi yani kullanılan toplam sermayenin rantabilitesi 1966 da % 6,87 iken 1967 de % 12,1'e çıkmıştır. Fakat 1966 ve 1967 deki kârların elde edilmesinde % 4,75 ve 4,61 gibi aktiflerin rantabilitesinden çok daha düşük faiz haddi ile kredi alabilmenin büyük rolü olduğunu hesaba katmak lâzımdır. Nitekim 1966 da elde edilen 39,457 milyon T.L. kârın 15,398 milyon T.L. si ehven finansman şartlarının getirdiği kârlılıktır. Aynı şekilde 1967 de 199,830 milyon T.L. kârın 152,996 milyon T.L. si finansman kârıdır.

b) *Maden İşletmeleri :*

bb) *F i n a n s m a n :*

Etibank'ın maden işletmelerinin finansman durumunu, elektrik işletmelerinden farklı olarak her maden işletmesinin durumunu ayrı şekilde ele almak suretile yorumlamağa çalışacağız. Bunun için ilk olarak aşağıdaki tabloyu meydana getireceğiz :

Şimdi, gerekli finansman oranlarını çıkarabilmek için elektrik işletmeleri için kullandığımız tabloyu tanzim edeceğiz. Bu tablomuz maden işletmelerinin tümüne ait olacaktır.

Tabloları tetkik ettiğimizde maden işletmelerinin 1967 yılında 1966 ya kıyasla kredilerle finansmana çok daha önem verdiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim borçlar 100 den 388'e çıkarken öz kaynak-

TABLO : 11

İşletmeler	1 9 6 7 (1000 T.L.)		1 9 6 6 (1000 T.L.)		Sabit K.
	Öz Kaynaklar	Borçlar	Öz Kaynaklar	Borçlar	
5 — Keçiborlu Kükürtleri	53.030	33.297	30.275	1.701	32.341
1 — Ergani Bakır	83.918	8.025	77.450	20.532	26.596
2 — Murgul Bakır	45.293	49.565	44.609	3.383	12.624
3 — Şark Kromları	22.977	3.629	21.703	305	15.224
4 — Küre Bakırlı Pirit	7.166	9.173	6.418	1.636	11.407
6 — Uzunköprü Maden	14.656	6.390	13.890	969	9.546
7 — Emet Kolemanit	5.735	15.240	4.836	3.710	8.286
Toplam ¹	232.875	125.819	199.181	32.236	116.024

1) Keban Simli Kurşun işletmesi ile Halköy Civa madeni işletmelerine ait kayıtlar ele geçirilemediği için yekûna dahil edilmemiştir.

TABLO : 12

	1966		1967		Fark	1966 = 100
	1000 T.L.	%	1000 T.L.	%		
1 — Öz Kaynaklar	199.181		282.875		+ 33.694	116
2 — Borçlar	32.236	% 16,1	125.319	% 53,8	+ 93.083	388
3 — Sabit Kıymetler	116.024	% 58,0	151.999	% 65,2	+ 35.975	131
	1000 T.L.		1000 T.L.		1000 T.L.	

lar ancak 116'ya çıkmıştır. Diğer taraftan öz kaynaklardaki artış ile yatırımların finanse edildiği ortaya çıkmaktadır. Aradaki 2 milyonluk farkın da kredilerle finanse edildiği, geri kalan 91 milyonluk kredi artışı ile ise döner sermayenin finansmanında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kârların finansmana katgısı, borçlanmanın maliyeti konularını ise biraz sonra ele alacağız.

bbb) Prodüktivite ve rantabilite :

Etibank maden işletmelerinde prodüktivite ve rantabilite konularını ele alabilmek için maden işletmelerine ait 1966 ve 1967 kâr ve zarar hesabının bir özetini çıkaracağız. Böylece finansmanla ilgili olan kârların öz kaynaklara katgısı ile dış kaynak maliyetini de ortaya çıkarmak imkânını bulacağız. Fakat veri yokluğundan ne işletmelerin herbirine ne de tümüne ait *katma değer*'i hesaplamak mümkün olmamıştır. Bu sebeple *katma değer / sermaye*, *katma değer / işçi sayısı* oranları yerine prodüktivite göstergesi olarak *hasılat / sermaye* ve *hasılat / işçi adedi* oranlarını kullanacağız.

Yukarıda tabloda görüldüğü üzere, satılan malların maliyetinin satış hasılatına oranı (2/1) 1966 da % 37,2 iken 1967 de % 44,1'e çıkmıştır. Buna göre % 18,5 oranında bir kıymet prodüktivitesi azalışı meydana gelmiştir diyebiliriz. Aynı şekilde satış masrafları ve satış vergi ve resimlerinin satışlara oranı da yükselmiştir. Neticede net satış hasılatının toplam satışlardaki payı ele aldığımız iki yılda % 16,4'e düşmüştür.

Sermaye prodüktivitesi göstergesi olarak ele alacağımız *hasılat / sermaye* oranına gelince, bu oran 1966 da % 209,8 % 98,3'e düşmüştür. Aynı oranı öz kaynaklar için hesap ettiğimizde 1966 da % 242,3 iken 1967 de % 151,1'e düşmüştür. Buna göre toplam sermaye kaynaklarına göre *hasılat düşüşü* % 53 iken öz sermaye kaynaklarına göre % 37,0 olmuştur. Fakat *hasılat sermaye oranı* aslında kıymet prodüktivitesini göstermektedir. Hernekadar 1967 de, 1966 ya nazaran sermayenin prodüktivitesinde bir düşüş kabul etmek lâzım gelirse de, fiyatların tesirini de hesaba katmak lâzımdır. Bunun için en iyi gösterge kullanılan sermaye kaynaklarına yani yatırıma göre istihraç edilen maden miktarındaki değişimleri ele almaktır. Bunu daha sonra yapacağız.

TABLO : 13

1966 ve 1967 yılları Etibank Maden İşletmelerinde üretkenlik ve rantabilite

	1966	1967	1966	1967	Fark	Oran
		(1000 T.L.)				
1 — Satış hasılatı	484.467	352.030				
2 — Satılan malların maliyeti	180.263	155.227	% 37,2	% 44,1	+ % 6,9	18,5 2/1
3 — Satış masrafları ve satış vergi ve resim	50.588	42.496	% 10,4	% 12,0	+ % 1,6	3/1
4 — Maliyet ve masraflar toplamı	230.851	197.723	% 47,6	% 56,2	+ % 8,6	4/1
5 — Net satış hasılatı	253.616	154.307	% 52,4	% 43,8	— % 8,6	16,4 5/1
6 — Verilen faizler	4.768	5.294				
7 — Alınan faizler	3.628	9.510				
8 — 6-7 net dış finansman maliyeti veya geliri	— 1.140	+ 4.216				
9 — Muhtelif kâr ve zararlar	— 13.483	+ 13.274	% 49,2	% 45,9	— % 3,3	10/1
10 — Net Kâr	238.692	161.798	% 94,0	% 105,0	+ % 11,0	10/5
11 — Öz Kaynaklar	199.181	232.375	% 119,3	% 69,4	— % 49,9	10/11
			242,3	151,1		1/11
12 — Borçlar	32.236	125.319	% 14,8	% 4,2	— % 10,6	6/12
13 — 11 + 12 Finansman kay. T.	231.417	358.194	% 105,0	% 46,6	— % 58,4	6 + 10/13
			% 209,8	% 98,3	53,3	1/13

Sermayenin marjinal produktivitesi olarak iki yıl arasındaki sermaye artışı ile hasılat artışı arasındaki ilişkiyi ele alacak olursak şu neticeyi elde ederiz :

			<i>Artış veya eksiliş</i>
1 — İki yıl arasında hasılat artışı	(1000 T.L.)	L. — 132.437	— % 36,4
2 — » » » öz kaynak » »		L. + 33.794	+ % 16,9
3 — » » » toplam ser. » »		L. + 126.277	+ % 54,7

Neticede öz kaynaklar % 16,9 ve toplam sermaye kaynakları da % 54,7 arttığı halde hasılatla % 36,4 bir eksilme meydana gelmiştir. Bu demektir ki, henüz yapılan yeni yatırımların hasılat üzerine etkisi görülmemiş ve başka sebeplerden ötürü bir hasılat düşüşü meydana gelmiştir.

İşgücü produktivitesine gelince, ilk olarak maden işletmelerinde 1966 ve 1967 yıllarındaki personel ve işçi durumlarını ele alacağız.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere maden işletmelerinde 1967 de 1966 ya oranla memur yani yönetici sayısında % 15 bir azalma, buna mukabil işçi sayısında % 6,55 bir artış ve toplam olarak işgücünde % 5,0 bir artış kaydedilmiştir. Bu işletmelerin kullandıkları ve büyük rakamlara ulaşan yövmiyeli işçi sayısı veya daha doğrusu yövmiye işgünü sayısını veri kifayetsizliği dolayısıyla ele alamadık. Bu sebeple işçi sayısı olarak verdiğimiz rakamlar devamlı olan işçileri kapsamaktadır.

Şimdi yukarıdaki tablodaki rakamları ele alarak işçi, memur ve toplam insangücü başına hasılat ve sermaye oranlarını ele alacağız.

Yukarıdaki tabloda ilk göze çarpan insangücü başına yatırım arttığı halde yine insangücü başına hasılatın azalmasıdır. Bunun en geniş anlamda ifadesi yapılan yatırımların henüz hasılatla tesir etmediğidir. Gerçekte 1967 de toplam insangücü sayısı 1966 ya oranla % 5,0 bir artış göstermiştir. Fakat buna karşılık insangücü başına öz kaynaktan yapılan munzam yatırım % 11,3 ve toplam yatırım ise % 46,6 artmıştır. Bu netice munzam yatırımlara rağmen 1967 yılı sonu itibarıyla işgücü produktivitesinde bir artış kaydedilmediğidir. Bunu da yatırımların tesirinin daha sonraya ait olabileceğini düşünerek normal karşılayabiliriz.

TABLO : 14

Etibank Maden İşletmeleri Personel, İşçi ve Yörmüyle İşçi Durumu

	1966		1967		Artış (% olarak)	
	memur	işçi toplam	memur	işçi toplam	memur	işçi toplam
1 — Ergani Bakır	180	2.539	159	2.679		% 4,38
2 — Murgul Bakır	124	1.998	109	2.084	— % 12,1	% 4,34
3 — Şark Kromları	59	875	45	869	— % 23,7	— % 2,14
4 — Küre Bakırlı Pirit	32	299	28	308		% 2,11
5 — eKçiborlu Kükürdleri	75	446	64	586		% 12,5
6 — Üçköprü Maden	33	701	20	688		— % 3,54
7 — Emet Kolemanit	25	352	24	468		— % 30,5
Toplam	528	7.210	449	7.682	— % 15,0	% 6,55

TABLO : 15

		1966	1967	Artış veya Eksiliş %
1 — Memur başına hasılat	T.L.	917,500	784.000	— % 14,5
2 — İşçi başına hasılat		67.200	45.800	— % 31,8
3 — Toplam insangücü başına hasılat		62.800	43.400	— % 30,9
4 — Memur başına öz kaynak		377.200	518.700	+ % 37,5
5 — İşçi başına öz kaynak		27.600	30.000	+ % 9,80
6 — Toplam insangücü başına öz kaynak		25.700	28.600	+ % 11,3
7 — Memur başına toplam sermaye		438.300	800.000	+ % 82,5
8 — İşçi başına toplam sermaye		32.000	46.600	+ % 45,6
9 — Toplam insangücü başına sermaye		30.000	44.000	+ % 46,6

Şimdi Ergani Bakır ve Şark Kromları işletmelerini ele alarak ve üretimin reel kıymetinden hareket ederek genel olarak prodüktivite ve sonra da sermaye ve insangücü prodüktivitelerini inceleyeceğiz. Bu iki işletme temsili karakterde olabilecekleri için diğerlerini de ele almayı lüzumlu görmüyoruz.

1 — Ergani Bakır İşletmesi :

Ergani bakır işletmesi üretimi Tuvönan cevher, konsantre cevher, tersip bakırı ve satılık blisser olarak belirtilmektedir. Biz şimdi öz kaynak, toplam sermaye ve işgücüne göre en mühim üretim olan cevher ve konsantre cevherin 1966 ve 1967 deki kıymetlerini ele alacak ve böylece sermaye ve işgücü prodüktivitesini reel olarak belirtmeğe çalışacağız.

Ergani Bakır İşletmelerinde sermaye prodüktivitesini reel amillere göre yani ton başına sabit sermaye ve ton başına toplam sermaye kaynakları olarak ele aldığımızda da sermaye prodüktivitesinde bir düşme meydana geldiği görülmektedir. Nitekim, 1966 da bir ton tuvönan cevher üretimi için 83 T.L. lik bir sabit sermaye yatırımı gerektiği halde 1967 de bu rakam 138 T.L. ye yükselmiştir. Yalnız bu-

TABLO : 16

	Üretim (ton)		Sabit kıy. / üretim		T. Sermaye / üretim			
	1966	1967	1966	1967	1966	1967		
1—Tuvenan Cevher	388.025	398.680	83	138	55	82	218	136
2—Konsantre cevher	33.979	35.192	945	1.570	625	940	2.450	1.510
	Müessese başına		İşçi başına		İşgücü başına			
	1966	1967	ÜRETTİ	İŞİ	(ton olarak)	1966	1967	
1—Tuvenan Cevher	2.156	2.507	351	153	148	5	142	140
2—Konsantre cevher	189	221	32	13,4	13,1	—0,3	12,5	12,4

rada bir noktaya dikkat etmek gereklidir. Para kıymetindeki devamlı düşüşler dolayısıyla sabit sermayeye yapılmış olan yatırımların para kıymetindeki düşüşü nazarı itibare alarak tashih edilmesi lâzımdır. Bu yapılmadıkça munzam yatırımların ton olarak üretime katkıları eskiye nisbetle düşük görünecektir. Bu sebeble, sermaye produktivitesini sabit sermayedeki bir yıllık artışın üretimdeki yıllık artışa oranı olarak ele almak yani sermayenin marjinal produktivitesini produktivite göstergesi olarak el almak daha doğru olacaktır. Bu duruma göre 1966-1967 arasında sabit sermaye artışı (55.241.000-32.341.000 = T.L. 22.900.000) na karşılık 10.655 ton üretim artışı kaydedilmiştir. Neticede üretimi bir ton arttırabilmek için gerekli yatırım artışı 2.150 T.L. kıymetinde olmuştur. Keza üretimi bir ton arttırabilmek için toplam sermaye kaynaklarında 5.100 liralık bir artış gereklidir. Aynı hesapları konsantre cevher için yaparsak üretimi bir ton arttırmak için gerekli sabit sermaye yatırımı 18.000 T.L. yi bulmaktadır. Aynı işletmenin bu iki yıl zarfında Tersip Bakırı, Satılık Blister ve Dekapaj gibi üretimlerinde bir gerileme olduğu göz önünde bulundurulduğunda, yapılan yeni yatırımların sermayenin produktivitesine daha ilerki yıllarda tesir edeceğini kabul etmek gerekmektedir.

Ergani Bakır işletmelerinde işgücünün reel produktivite göstergesi olarak ele aldığımız işgücü başına üretimde de bir artış kaydedilmemiştir. Memur yönetici adedinin 1967 de kısılması neticesi bunlar başına üretimde 1966 ya nazaran bir artış kaydedilmiş, fakat işçi başına üretim bir yıl evveline nazaran tuvönan cevherde 5 ton, gerilemiştir.

Maalesef ücretler hakkında elimizde kâfi rakam olmadığından işgücü produktivitesi ile ücretler arasındaki ilişkiyi ele alamayacağız.

2 — Şark Kromları İşletmesi :

Şark Kromları işletmesinde sermaye ve işgücü produktivite göstergeleri için Ergani Bakır işletmesi için kullandığımız metodu uygulayacağız. Bu işletmenin üretimi olarak türlü cevher üretimleri toplamını ele alacağız.

Yukarıdaki tabloya göre Etibank Şark Kromları işletmesinde reel produktivite göstergesi olarak ele alacağımız Sabit kıymetler üretim (ton) oranı bir yılda % 35,5 bir gerileme göstermiştir. Bu demektir ki, 1966 da bir ton cevher üretimi için 76 liralık bir yatı-

TABLO : 17

	1966	1967	Fark		
1— Üretim (ton)	166.062	128.101	—	37.961	
2— Sabit kıy./üretim T.L.	76	103	+	27	% 35,5
3— Toplam sermaye/üretim	289	740	+	451	% 156,2
4— Üretim değeri (hasılat) T.L.	27.118.000	25.403.000	—	1.715.000	
5— Sabit kıymet/üretim değeri T.L.	0,47	0,52	+	0,05	% 10
6— Toplam sermaye / üretim T.L.	1,76	3,73		1,97	
7— Memur başına üretim (ton)	2.611	2.846	+	235	+ % 9,0
8— Memur başına üretim değeri T.L.	460.000	564.000	+	104.000	+ % 22,6
9— İşçi başına üretim (ton)	190	147	—	43	
10— İşçi başına üretim değeri T.L.	31.000	29.200	—	1.800	
11— İşgücü başına üretim (ton)	177	140	—	37	— % 20,9
12— İşgücü başına üretim değeri T. L.	29.000	27.800	—	1.200	— % 4,14

rim kâfi geldiği halde 1967 de aynı tonu üretmek için 103 T.L. lik bir yatırıma ihtiyaç olmuştur. Aynı şekilde 1966 da bir ton üretim için gerekli toplam sermaye 289 T.L. iken 1967 de bu rakam % 156,2 artmış, 740 T.L. yl yükselmiştir. Bunun sebebi yeni yatırımların üretime henüz tesir etmediği olarak kabul edilmekle beraber para kıymetinin düşüşü sebebiyle yeni para ile değerlendirilen yeni yatırımların eski para ile değerlendirilmiş eski yatırımlara nazaran müessiriyetinin düşüklüğüdür denebilir.

Sermayenin kıymet produktivitesine gelince, 1966 da bir liralık üretim yapabilmek için 47 krş. luk yatırım gerektiği halde 1967 de bu 52 krş.'a çıkmıştır. ki, bu sermayenin produktivitesinde % 10 bir gerilemeyi ifade etmektedir. Toplam sermayeye göre aynı produktivite ise, % 100 den fazla bir gerileme göstermiştir. Bu gerilemeye sebep olarak kıymet produktivitesi için söylediklerimizi tekrar edebiliriz. Ancak 1966 da 163,29 T.L. olan ton başına ortalama satış fi-

yatının 1967 de 198,29 T.L. ye yükseldiğini söylemek suretile gerçek prodüktivite göstergesi olarak reel prodüktivite rakamlarını almanın daha doğru olacağını kabul etmek zorundayız.

İşgücü prodüktivitesine gelince, reel prodüktivite göstergesi olarak ele alacağımız işgücü başına üretim miktarı 1966 da 177 ton iken 1967 de 140 tona düşmüş, neticede işgücü prodüktivitesinde % 20,9 oranında bir düşme müşahade edilmiştir. Kıymet prodüktivitesinde ise bu düşüş sadece % 4,14 oranındadır ki, bunun da sebebi 1967 fiyatlarının 1966 ya nazaran % 35 oranında yüksek olmasıdır diyebiliriz. 1967 de 1966 ya nazaran memur kadrosundaki kıstı dolayısıyla memur başına üretim 235 ton yani % 9,0, memur başına üretim değeri ise, tabii fiyat yükselmelerinin tesirile, % 22,6 artmıştır. Buna karşılık işçi başına üretim ve üretim değerleri düştüğü için neticede işgücünün reel ve kıymet prodüktivitesinde belirttiğimiz düşüş meydana gelmiştir.

3 — Etibank maden işletmelerinde rantabilite :

16. sayfada verdiğimiz tabloda Etibank maden işletmelerinin rantabilite göstergelerini belirtmiştik. Bu göstergelere göre bu işletmelerin birarada ele alındıklarında 1966 da % 119,3 olan safi kâr öz kaynaklar oranı 1967 de % 69,4'e düşmüştür. Gerçekte işletmelerin tüm olarak öz kaynaklar rantabilitesinin yüksek olması işletmelerin öz kaynaklarının eski yatırımları aksettirdiğini ve bu sebeple para kıymetindeki düşüşün tesirile bir yüksek rantabilite ortaya çıktığı söylenebilir.

1967 de öz kaynaklar, 1966 ya nazaran % 17 oranında arttığı halde rantabilitenin % 49,9 oranında düşmesi bu iddiayı doğrulayacak bir niteliktedir. Hernekadar munzam yatırımların kârlılık üzerindeki tesiri hemen görülmezse de 1966 ya nazaran öz kaynakların % 17 oranında arttırılmasına rağmen kârlılık haddinin % 49,9 azalması marjinal yatırımların nakdi değerinin eski yatırımların nakdi değerine ilâve olarak ele alınmasının doğru olmayacağı ortaya çıkmaktadır. Ancak, bütün yatırımlar yeniden revalüe edilirse, marjinal yatırımların kârlılık üzerindeki etkisi güvenilebilir bir rakam olabilecektir.

Aynı gerileme toplam finansman kaynaklarının rantabilitesinde de kendini göstermektedir. Nitekim bunlardaki gerileme % 58,4 oranındadır. Yalnız şunu söylemek lâzımdır ki, maden işletmelerinin

TABLO : 18

Etibank Maden İşletmelerinde Kredilerin veya Alacakların Rantabilliyete Tesirini Gösterir Tablo
(1967 rakamları ile ve 1000 T.L. olarak)

Ödenen veya alınan faiz T.L.	%	Gayrisafi kâr		Öz kaynak		Kredi veya alacak		Safi kâr					
		T.L.	%	T.L.	%	T.L.	%	T.L.	%				
1—Ergani Bakır		53.030		+ 32.339		73.248		138,2	+ 3.234	10	70.014		338,2
2—Murgul Bakır		83.918		+ 10.177		63.839		76,0	+ 1.796	17,6	62.083		84,2
3—Şark Kromları		45.293		-- 31.362		-- 1.573		-- 3,5	-- 3.092	9,8	1.519		2,0
4—Küre Bakırlı Pirit		22.977		+ 4.438		17.385		75,6	+ 806	18,1	16.579		89,4
5—Keçiborlu Kükürtleri		7.166		-- 7.967		3.354		46,8	-- 536	6,7	3.890		25,6
6—Üçköprü Maden		14.656		-- 6.165		1.680		11,4	-- 294	4,8	1.974		9,5
7—Emet Kolemanit		5.735		-- 12.880		534		9,3	-- 1.027	8,0	1.561		8,3
Toplam		232.875		-- 11.420		160.040		-- 68,0	+ 887	7,8	157.580		64,3
						1.573							
						158.467							

Not : Bu tablonun tanziminde *alacaklar* rakamları elimize geçmediği için alınan faizlerin % 10 dan kapitalize edilmiş kıymetini alacak yekûnn olarak kabul ettik ve bu alacakları borçlardan çıkarmak suretile + işareti ile net alacakları, -- işareti ile net borçlanmaları gösterdik.

rantabilitesinin yüksekliğine tesir eden finansman şartlarının katgı-sıdır. Nitekim, 1966 da toplam finansman kaynaklarının rantabili-tesi % 105 iken maliyeti % 14,8 olan borçların toplam kaynaklar içindeki payı % 14,1 idi. Keza 1967 de toplam finansman kaynakla-rının rantabilitesi % 46,6 iken maliyeti % 4,2 olan borçların toplam finansman kaynaklarına oranı % 35 tir. Bu durumda, meselâ 1967 de % 4,2 den borç alıp % 46,6 ile yatırmanın sağladığı kârılılık 53,104 milyon T.L. dir. Bu rakam o yıla ait net kârılığın % 33 üne yakındır. Bu itibarla öz kaynaklar rantabilitesinin yüksekliğini büyük ölçüde finansman şartlarına bağlamak doğru olacaktır.

Ele aldığımız iki yıl arasındaki kârılılık haddi farklarının çeşitli işletmeler bakımından arzettiği kıymeti bilmekte fayda vardır. Bu sebeple aşağıdaki tabloyu tanzim etmeyi konuya girmek için gerekli buluyoruz.

Tabloda görüldüğü gibi başta Ergani Bakır işletmeleri olmak üzere bazı maden işletmeleri öz kaynaklarının bir kısmını müşteri veya başka firmalara veya ana işletme finansmanında kullanmışlardır. Biz burada alacakları bir yılda alınan faiz ve komisyonların % 10 dan kapitalize edilmiş kıymeti olarak ele aldık. Buna göre meselâ Ergani Bakır İşletmesi 1967 de 6,563 milyon T.L. faiz ve komisyon almıştır. Aynı yıl 33,297 milyon T.L. borcu gözüktüğü halde Banka'nın yıllık raporunda ödenen faizler hanesi boş bırakılmıştır. Biz bu borcun maliyetini de % 10 kabul etmiş ve neticede net olarak tahsil edilen faizlerin 3,234 milyon T.L. olduğuna varmış ve bunu % 10 dan kapitalize ederek net alacak yekûnu 32,339 milyon T.L. çıkmıştır. Bu durumda işletme 53,030 milyon T.L. olan öz kaynaklarının 32,339 milyon T.L. sini % 10 dan borç vermekte kullandığını kabul edersek, işletmede kullanılan sermaye kaynaklarının rantabilitesi % 38,2 çıkmaktadır. Bu itibarla bu işletmenin başkalarını finanse etmesinin öz kaynak rantabilitesini düşürdüğü neticesi ortaya çıkmaktadır. Aynı neticeyi Murgul Bakır ve Küre Bakırlı Pirit işletmeleri için de tekrarlayabiliriz.

Öz kaynaklarının dışında yabancı kaynaklar yani net dış finansman imkânlarını kullanmış olan işletmelerde de alacaklar yekûnunu ödenen faizlerin % 10 dan kapitalize edilmiş kıymeti olarak ele aldık. Alınan kredilerden bu alacaklar düşürüldükten sonra geriye kalan net dış finansman kaynağını göstermektedir. Neticede bütün maden işletmelerini ele aldığımızda 1967 kayıtlarına göre öz kaynaklar rantabilitesi ortalama olarak % 68,0 buna mukabil toplam yatırılan sermayenin rantabilitesi % 64,3 tür. İki rantabilite arasındaki farkın

% 3,7 gibi çok düşük olmasına sebep dış kaynakların toplam kullanılan sermaye kaynaklarına oranının % 4,6 gibi çok düşük bir yüzdeye ulaşabilmiş olmasıdır. Neticede maden işletmelerinin dış finansman imkânlarından istifade oranı çok düşük olduğundan elde ettikleri kârların hemen hemen tamamen kendi rantabilitelerine bağlı kaldığı, bir finansman kârlılığında bahsedilemeyeceği ortaya çıkmaktadır.
